

סימן י

התנדבות לקצונה בניגוד לרצון ההורים *

ראשי פרקים

שאלה

א. ההתנדבות כשלעצמה מותרת

ב. הידור מצוה וכיבוד אב ואם

1. אף מצוה קלה דוחה מצוות כיבוד אב ואם

2. מידת חסידות אינה דוחה מצוות כיבוד אב ואם

3. מנהג אמירת קדיש - האם דוחה מצוות כיבוד אב ואם

ג. כיבוד ומורא - האם רק להנאת ההורים

ד. מצוות מורא נרחיית מפני מנהג חסידות

ה. מצוות תלמוד תורה וכיבוד אב ואם

1. מצוות תלמוד תורה דוחה מצוות מורא אב ואם

2. רמב"ם: תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם עתידי

3. מחלוקת הפוסקים אם מצוות כיבוד אב ואם היא הציות להם או הנאת

מסקנה

שאלה

חייל מצטיין מעוניין להתנדב לקצונה, אולם ההורים חוששים, בגלל הסיכון שבתפקיד זה, ומתנגדים לכך. האם החייל חייב לשמוע בקול הוריו, או לא?

א. ההתנדבות כשלעצמה מותרת

הנחת היסוד לדיוננו זה היא, שאלמלא התנגדותם של ההורים לא היתה השאלה מתעוררת. זהו דבר פשוט ומוסכם, שלמרות הסיכון שבדבר, ההתנדבות כשלעצמה מותרת. אמנם בדרך כלל אסור לאדם להסתכן, אולם מלחמה שאני, וכמו שכתב במנחת חינוך (מצוה תכ"ה), שכל מלחמה יש בה סיכונים, ואעפ"כ התורה ציוותה עליה - במלחמת מצוה, והתירה אותה - במלחמת רשות. ואע"פ שהחינוך כתב שם, שמצוות מחייבת ז' עממין היא רק אם בא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר - כוונתו היא למקרה שכנעני הזדמן לידו של אדם מישראל באופן אישי, שלא במסגרת צבאית. אך בשעת המלחמה ודאי שמותר להסתכן.

מצבנו הבטחוני כיום בוודאי מוגדר כשעת מלחמת מצוה - או משום מלחמת ישראל מיד צר, דבר המוסכם גם על הרמב"ם; או גם משום מלחמת ירושתה של א"י, לדעת הרמב"ן.

ההסבר להלכה זו, שבמלחמה מותר להסתכן, הוא כפי שמבאר מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן עמ' שט"ו, צד ב'):
דע"כ ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד"חזי בהם" ... ואולי הוא בכלל משפטי המלוכה ... שהם אינם עפ"י גדר התורה של הלכות יחיד ... ומהם ג"כ דיני המלחמה ... ואין ללמוד מזה למקום אחר.

לדעתו יש למוסדות הציבור סמכות ממלכתית לענין זה. לפי זה יש לחלק בין יחיד המסכן את עצמו למען יחיד אחר, לבין יחיד המסכן את עצמו למען הכלל. לשם יחיד אחר אין על אדם להכניס את עצמו אפילו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית! אך במלחמה מותר לאדם להכניס

* נדפס ב"תחומין" (כרך "א").

את עצמו אפילו לסכנה ודאית לשם הצלחת המלחמה, כי טובת הכלל דוחה את פיקוח נפשו של היחיד. עיין "ארץ חמדה", למ"ר הגר"ש ישראל, תלמיד הרב זצ"ל, עמ' נ', וכן במאמרו "המוסר המלחמתי בתורה" בספר "ערכים במבחן מלחמה".

השאלה היא כשההורים מתנגדים, האם מצוות כיבוד אב ואם מחייבת את החייל להימנע מלהתנדב, או לא?

ב. הידור מצוה וכיבוד אב ואם

1. אף מצוה קלה דוחה מצוות כיבוד אב ואם

לענ"ד הבעיה מתמקדת בשאלה זו: האם לצורך הידור מצוה מותר לאדם לדחות כיבוד אב ואם או לא? כי עקרונית יכול אדם לצאת ידי חובתו במלחמת המצוה גם כטוראי פשוט. רצונו להתנדב לקצונה הוא איפוא הידור מצוה. והשאלה היא, האם גם לצורך הידור מצוה מותר לאדם לעבור על רצון הוריו?

בשו"ע (י"ד סי' ר"מ סעי' ט"ו) נפסק להלכה:

אמר לו אביו לעבור על דברי תורה - בין מצוות עשה בין מצוות לא תעשה, ואפילו מצוה של דבריהם - לא ישמע לו.

מקור הלכה זו הוא במסכת ב"מ (ל"ב ע"א) - "משום שאתה והוא חייבים בכבודי" - ואם גם מצוה דרבנן יש בה כבוד שמים ודוחה כיבוד אב ואם, מסתבר שהוא הדין למידת חסידות והידור מצוה, שהרי עושה כן לשם שמים, כמו שיבואר.

ועיין ביאור הגר"א (י"ד שם ס"ק כ"ו) שהביא ממדרש רבה (נשא פ"ד) שהשווה דין כיבוד אב ואם לדין כבוד מלך. במלך מצינו (סנהדרין מ"ט ע"א) שעמשה לא מילא אחר הוראות דוד, משום שמצא את החכמים שפתחו בלימוד מסכת, ולא רצה להשביתם מלימודם. והרי מצוות תלמוד תורה נדחית מפני כל מצוה עוברת, ומסתבר שהעוסק במצוות המלך פטור מתלמוד תורה. אלא שעמשה רצה להדר בתלמוד תורה, ודחה מפניה את מצוות המלך. ומשמע שגם הידור מצוה דוחה את המצוה לשמוע בקול המלך. והוא הדין לכבוד אב ואם.

ונראה לענ"ד שמכאן דייק הרמב"ם (הל' מלכים פ"ג ה"ט):

המבטל גזירת המלך בשביל שנתעסק במצוות, אפילו במצוה קלה, הרי זה פטור - דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודם.

וע"כ למד הרמב"ם דין "מצוה קלה" מתלמוד תורה, שהרי מצוה זו נדחית בדרך כלל מפני כל מצוה עוברת. אך המצוה לשמוע בקול המלך שונה, כי אין זו פגיעה בכבוד בשר ודם, כשאדם דוחה את כבודו מפני כבודו של ה'. וזאת גם במצוה שאינו חייב בה, אלא רק מעוניין להדר ולקיימה².

2. מידת חסידות אינה דוחה מצוות כיבוד אב ואם

ב"בית לחם יהודה" (לשו"ע י"ד סי' ר"מ) הביא בשם ספר חסידים (סי' ש"מ), שבן היודע שאביו ואמו מצטערים על שהוא מתענה, לא יתענה תענית שאינה חובה. משמע מדבריו שעקרונית מותר לאדם להתענות תענית רשות, ואינו נחשב לחוטא בכך (שלא כר"א בן הקפר - עיין ב"ק צ"א ע"ב - כהטור, א"ח סי' תקע"א, ולא כהרמב"ם, הל' דעות פ"ג ה"א); רק משום שאביו ואמו מתנגדים לכך לא יתענה, כדי לא לצערם. מבואר איפוא שמידת חסידות אינה דוחה מצוות כיבוד אב ואם, ולא כמו שהוכחנו לעיל שמידת חסידות דוחה גזירת מלך, והוא הדין לכיבוד אב ואם (ועי' לעיל סי' ה' אות א-ב).

1. עיין סמ"ע (ח"מ סי' תכ"ו ס"ק ב') ופתחי תשובה (ס"ק ב') בשם הרדב"ז (ח"ג סי' תרכ"ז). ועי' מה שכתב שם בשם "אגודת אזור", שאין לדקדק בדבר יותר מדי.

2. עי' מאירי (סנהדרין שם), שכתב שרק בתלמוד תורה דברים פטור ממצוות המלך. אך מהרמב"ם לא משמע כן.

3. מנהג אמירת קדיש - האם דוחה מצוות כיבוד אב ואם?

הב"י (י"ד סי' שע"ו ד"ה כתב הכלבו) כתב בשם המהר"ם מרוטנבורג, שאסור לבן לומר קדיש על אמו שמתה, כשאביו מתנגד לכך. אך בסוף טור י"ד (סי' ת"ג ד"ה תניא) כתב בשם התשב"ץ (סי' תכ"ה), שמותר לומר קדיש על אם, בניגוד לרצון האב, וסיים ש"כן מנהג העולם". משמע שאמנם נחלקו הפוסקים בדבר - התשב"ץ והמהר"ם - אך להלכה נוהגים אנו שמנהג דוחה את מצוות כיבוד אב ואם שהרי אמירת קדיש אינה מצוה, לא מהתורה ולא מדרבנן, אלא מנהג טוב בלבד.

יתכן שגם המהר"ם מודה בעקרון לתשב"ץ, שיש מצוה לגמול חסד עם המת. אלא שמכיון שהמדובר בקדיש על האם והאב מתנגד, יתכן שלדעתו האשה משועבדת לבעלה גם אחרי מותה. ומצינו סברה כזאת בשו"ת נודע ביהודה (מהר"ת אה"ע סי' מ"ה), לדעתו של השואל שם (ר' שמואל ממנהיים) בעל נוב"י דחה סברה זו, ולדעתו אין האשה משועבדת לבעלה אחרי מותה. והוכיח כן מרש"י (קידושין ל"א ע"א ד"ה שבן) "ולא צריך אתה למעשה" - כלומר, שמאחר שמבין ריסי עיניו ניכר שהוא בן אלמנה, אין מקום לשאלתו, כבוד מי קודם, כבוד אביו או כבוד אמו. ואם נאמר שהאם משועבדת לבעלה גם אחרי מותו, הרי יש נפק"מ למעשה כשאביו ציווהו לפני מותו לעשות לו דבר אחרי מותו, ואמו מצווה אותו להיפך, שיש מקום לשאלה, למי עליו לשמוע. אלא ע"כ אין האם משועבדת לבעלה אחרי מותו, ופשוט שעליו לשמוע לאם ולא לאב.

אולם בשו"ת רעק"א (סי' ס"ח) הוכיח להיפך, שהרי יש נפק"מ למעשה כשאמו ציווהה אותו לעשות דבר לפני מותה, ואביו מתנגד לכך, שקיימת אז השאלה כבוד מי קודם. אלא ע"כ במקרה כזה כבוד האב קודם. ולא משום שהוא חי; אלא אפילו אם האב מת, האם משועבדת לאב ועליו לשמוע בקול האב. בעוד שבנוב"י הסיק מרש"י שכבוד האם קודם, הסיק רעק"א להיפך, שכבוד האב קודם.

לכאורה הצדק עם הגרעק"א, ולא עם הנוב"י - שהרי שניהם מדייקים מרש"י, ושיטת רש"י (יבמות ו' ע"א ד"ה היטמא) היא, שמצוות כיבוד אב ואם היא עצם הציות לדבריהם, ולא התועלת שיש להם ממעשיו. ובשאלה זו תלויה הבעיה, האם יש מצוות כיבוד אב ואם אחרי מותם - אם עצם הציות לדבריהם הוא המצוה, יש לציית לדבריהם גם אחרי מותם; אך אם התועלת המגיעה להם היא המצוה, אחרי מותם אין להם שום תועלת, ואין מצוה לכבדם³. א"כ רש"י לשיטתו בוודאי סובר שמצוות כיבוד אב ואם חלה גם לאחר מותם. א"כ גם אשה חייבת בכבוד בעלה לאחר מותו. וכשיש סתירה בין ציווי האב והאם, חייב הבן לציית לאב.

וכדמות ראייה יש אולי להביא גם ממסכת כתובות (י"ד ע"א), שאלמנה המוכנה עקרונית להינשא לאחר, אלא שלא מצאה הגון לה, מפסידה את מזונותיה, משום שרצונה להינשא מגלה שאין היא מעוניינת עוד לכבד את זכר בעלה. משמע, שאשה חייבת בכבוד בעלה גם אחרי מותו. מיהו משם יש להוכיח להיפך. שהרי אם אלמנה היתה משועבדת לגמרי לבעלה גם אחרי מותו, היה אסור לה להינשא לאחר - ועיין נוב"י שם - אלא ע"כ אין היא משועבדת עוד לבעלה; ומה שאין לה מזונות, זהו מתנאי הכתובה, שאין הבעל חייב לפרנסה מרכושו, אם אין היא שומרת על כבודו. וא"כ, אין מענין הקדיש ראייה לעניננו, ששם השאלה היא, האם האם משועבדת לאב גם אחרי מותו או לא. אך יתכן שבמקום אחר מנהג אינו דוחה מצוות כיבוד אב ואם. (ועי' בהרחבה לקמן סי' ל"א אות ד').

3. ומה שנאמר בקידושין (ל"א ע"ב) "מכבדו בחייו ומכבדו במוותו" - יתכן שזהו רק מדרבנן; או רק כבוד זכרו, כגון לומר "אבא מארי" וכדו'. ע"ש בשו"ת רעק"א, שדן בהרחבה בגדרי המצוה.

ג. כבוד ומורא - האם רק להנאת ההורים?

ולכן נראה שיש לפשוט את בעייתנו מעיון בהגדרתה של המצוה. הרשב"א (יבמות ו' ע"א ד"ה מה) כתב: וכבוד כזה (שאינו בו הנאה לאב) אין בו עשה של תורה, שידחה אפילו לאו גרידא. כלומר, אמנם עיקר מצוות כיבוד אב ואם הוא רק כאשר יש לאב הנאה; אולם גם כאשר אין לאב הנאה, לא בטלה המצוה לגמרי, אלא שאין בכוחה לדחות לאו. ואע"פ שכיבוד אב ואם אינו דוחה שום מצוה מן התורה, אולם דבר זה נלמד מפסוק "איש אמו ואביו תיראו" - כולכם חייבים בכבודי. ואלמלא פסוק זה היתה מצוות כיבוד אב ואם דוחה לאו מהתורה. ועל זה כתב הרשב"א, שרק מצוות כיבוד אב ואם שיש בה הנאה לאב דוחה לאו; אך כשאין בה הנאה לאב, לא היתה הוא אמינא כלל שתדחה לאו.

וצ"ע, ממה נפשך - או שהמצוה היא רק כאשר יש הנאה לאב, ורק אז היא דוחה לאו; או שהמצוה היא גם כאשר אין הנאה לאב, וגם אז היא דוחה לאו. אולם הפשרה של הרשב"א - שכאשר יש בה הנאה היא דוחה לאו; וכאשר אין בה הנאה, אע"פ שהיא מצוה, אינה דוחה לאו - אינה מובנת לכאורה⁴.

נראה ליישב את דברי הרשב"א עפ"י דברי המקנה (קידושין ל"א ע"ב ד"ה ת"ר איזהו מורא) והגרעק"א (בש"י ס' ס"ח ה"ל) שיש להבחין בין מצוות כיבוד לבין מצוות מורא. מצוות כיבוד היא רק כאשר נגרמת הנאה לאב ולאם. אך מצוות מורא כוללת גם שלא יסתור את דבריו, ואין לך סתירה גדולה מזו שהאב מצווהו לעשות דבר והוא מסרב. ולפי זה יש לומר, שכל כיבוד יש בו גם מורא, כיבוד - מצד ההנאה שיש לאב, ומורא - מצד עצם הציות לדברי האב. אלא שתהיה נפק"מ כאשר יש התנגשות בין מצוות האב לבין מצוה אחרת. בכיבוד - גם אם הבן יעדיף מצוה אחרת על פני כיבוד האב, מבחינת האב התועלת לא הושגה; ומכיון שעיקר המצוה בכיבוד היא התועלת לאב, אע"פ שהבן נמנע מלכבדו בגלל מצוה אחרת, ללא פסוק מפורש, היה על הבן להעדיף את כיבוד האב. אך במורא - מכיון שעיקר המצוה היא חובת הציות של הבן לאביו, כשהבן נמנע מלציית לאביו בגלל מצוה אחרת, מותר היה לו לעשות כן. כי כשם שהוא מצווה במורא אביו, כך - ויותר מכך - הוא מצווה במורא שמים. כי עיקר המורא הוא למנוע זלזול בכבוד האב; וכשהדבר נעשה לצורך מצוה אחרת, אין כאן זלזול בכיבוד האב.

ולפי זה יתפרשו דברי הרשב"א כמין חומר: כאשר יש הנאה לאב, הרי זו מצוות כיבוד, ולכן היתה ה"א שתדחה לאו. אך כאשר אין הנאה לאב, הרי זו מצוות מורא גרידא, ולא היתה ה"א שתדחה לאו⁵.

ד. מצוות מורא נדחית מפני מנהג חסידות

עפ"י ההבחנה הנ"ל, בין מורא לבין כיבוד, יש לומר שמצוות מורא נדחית לא רק מפני עשה או לא תעשה מהתורה אלא אפילו מפני מנהג חסידות. שהרי, כאמור, כל מצוות מורא פירושה להימנע מלפגוע בכבוד האב, ע"י מעשה הסותר זאת (כגון: הסותר את דבריו וכדו'). ולכן, רק כאשר הוא מתכוון לזלזל בכבוד אביו, אז הוא עובר על מורא. אולם כאשר כוונתו לשם שמים - אין הוא עושה זאת מתוך זלזול באביו, אלא מתוך רצון לעשות את רצון אביו שבשמים, שגם אביו חייב בכבודו ולכן אין בכך משום ביטול מצוות מורא.

4. ועיין "ברכת שמואל" (שם ס' ג' אות ב'), ולא ירדתי לסוף דעתו.

5. ומה שנסתפק במנחת חינוך (מצוה ל"ג) אם מצוות כבוד אב ואם היא מצוה שבין אדם למקום או בין אדם לחבירו - ל"ל שמצוות כיבוד היא בין אדם לחבירו, ומצוות מורא היא בין אדם למקום.

דוגמא לכך מצינו במסכת סנהדרין (ע"ב) בבן סורר ומורה שאכל דבר שהוא מצוה או דבר שהוא עבירה, שאינו נעשה בן סורר ומורה. ופירשה הגמ': "דבר מצוה - תנחומי אבלים, דבר עבירה - תענית ציבור" הטעם לכך שאינו נעשה בן סורר ומורה הוא מפני שנאמר: "איננו שומע בקולנו" - ולא בקולו של מקום. והרי סעודת תנחומי אבלים אינה מהתורה, ואף לא מדרבנן, ואינה אלא מנהג בעלמא⁶. ובכל זאת נחשב כמי ששומע בקולו של מקום. וע"כ - משום שאינו עובר על קולם של הוריו, ואין מטרתו לזלזל בכבודם - אלא המניע שלו הוא רצונו לקיים מצוה, לשמוע בקולו של מקום. ואע"פ שאינה מצוה ממש, מ"מ אינו פגיעה בקולם של הוריו. ועיין קובץ הערות (יבמות סי' מ"ח ס"ק ע"א) שהביא דוגמא נוספת לכך ממסכת מנחות (ע"ב ע"א) שהקוצר לצורך בית האבל מותר לפני הפסח, משום שאין זה "קצירך"; ואע"פ שאינה מצוה מהתורה, מ"מ אין כוונתו לצורך עצמו. ולפי זה כאשר אב ואם דורשים מבנם להימנע מלקיים דבר הנחשב בעיניו להידור מצוה, כגון בנידון דידן - התנדבות לקצונה - עלינו לבדוק את שני מרכיבי המצוה: מצד מורא אין כאן, שהרי אין כוונתו לזלזל בכבודם, אלא הרצון לשרת את העם וללחום את מלחמות ה' הוא הגורם לכך שהוא נאלץ לא לציית להם. ומצד כיבוד גם אין כאן, שהרי מצוות כיבוד היא מצד התועלת שיש להורים, ואילו כאן ההורים חוששים לשלומם של הבן, והתועלת היא עבורו ולא עבורם, ואין כאן מצוות כיבוד. הדין יהיה שונה כמובן, אם ההורים עושים זאת לתועלת עצמם - דהיינו, שהם זקוקים לו מאוד, שישרתם ויסעדם, ולכן רוצים שישירת שירות קצר יותר וקרוב לבית. אם אכן זוהי מטרתם, יש כאן מצוות כיבוד. ואע"כ עדיין יש לדון בדבר כפי שיבואר להלן. (וכמו כן כאשר הם מודאגים מאד משירותו המסוכן, יש מקום להסתפק אם יש כאן מצוות כיבוד בגלל התועלת שיש להם בכך).

ה. מצוות תלמוד תורה וכבוד אב ואם

1. מצוות תלמוד תורה דוחה מצוות מורא אב ואם

עפ"י האמור ייפתחו לנו פתח ליישב את קושיית המקנה (קידושין לא ע"ב ד"ה אסתיעא מילתא) על אבימי, שביטל תורה כדי לקיים את מצוות אביו, ר' אבהו - והרי גדול תלמוד תורה מכבוד אב ואם? והרי יעקב אבינו לא נענש על ששימש י"ד שנה בבית שם ועבר (מגילה ט"ז ע"ב), ולא היה על ר' אבימי לבטל תורה כדי לכבד את אביו?

ועוד יש להקשות על מה שכתבו הראשונים (הר"ן והמאירי מ"ק ט' ע"א) בשם הראב"ד, שבמצוות תלמוד תורה אין אנו נוקטים את הכלל הידוע, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, משום שעיקר התלמוד הוא כדי להביא לידי מעשה, ומשום כך כל מצוה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים, כגון **כיבוד אב ואם** מבטלים תורה בשבילה. וקשה מהגמ' במגילה, שתלמוד תורה עדיף מכבוד אב ואם? והנראה לומר בזה, שהנחה פשוטה היא, שמי שיושב ועוסק בתורה, ואביו מבקשו שיאכילו וישקהו, עליו להפסיק מלימודו, כדי לקיים את מצוות אביו, שהרי זו מצוה עוברת, המוטלת עליו בלבד, ודינה ככל המצוות שבתורה, שמבטלין תלמוד תורה כדי לקיימן. גדר מצוות תלמוד תורה הוא שהתורה חייבתו ללמוד בכל עת ובכל שעה שהן פנויות אצלו; וכשאדם מקיים מצוה שהתורה חייבתו, אין שעתו פנויה כרגע, ופטור באותה שעה מתלמוד תורה. שהרי אפילו אכילה ושתייה וצרכי פרנסה הכרחיים אינם נחשבים לביטול תורה, וק"ו מצוות התורה? אולם זה רק באשר למצוות **כיבוד אב ואם**, מה שאין כן לענין מצוות מורא. כאמור, כשאדם עסוק במורא שמים, ומחמתו אינו מציית למצוות אביו, אינו עובר בכך על מורא אביו, כי אין כוונתו לזלזל בו, אלא שמעדיף עליו את מורא השמים, שגם אביו חייב בו. ולכן מי שלומד תורה, פטור ממצוות מורא, ודומה הדבר לכבוד מלך, שעמשה לא קיים את מצוות דוד כדי לעסוק בתורה.

6. ואע"פ שלדעת הרמב"ם (הל' ממרים פ"ז ה"ב) זוהי "מצוה מדבריהם", עובדה היא שלא הכל נוהגים כן, כאחינו האשכנזים למשל, ולדעתם כנראה אינה אלא מנהג טוב.

7. ועיין מה שכתב בזה מ"ר הגר"ש ישראל זצ"ל ("עמוד הימיני" עמ' רל"ח).

והנפקא מינה היא כאשר יש מורא ללא כיבוד, כגון שאביו דורש ממנו דבר שאין לאב תועלת ממנו, וכל חיובו של הבן הוא רק כדי שלא לסתור את דברי אביו, דהיינו מורא ללא כיבוד, באופן כזה אין הבן חייב לבטל תורה כדי לקיים מצוות כבוד אב ואם.

ולפי זה, ההולך ללמוד תורה בעיר אחרת בניגוד לרצון הוריו, ההלכה היא שהדבר מותר לו (ש"ע י"ד סי' ר"מ סעי' כ"ה, עפ"י תרומת הדשן ח"א סי' מ') כי אין כאן מצוות כיבוד אב ואם. ההורים רוצים את טובת בנם לדעתם, ולא את טובת עצמם, ואין להם הנאה ישירה מכך שילמד כאן ולא במקום אחר. ולפי זה צ"ע, מה יהיה הדין, כאשר ההורים זקוקים לבן שיאכילם וישקם, ולכן דורשים ממנו שילמד תורה במקומם ולא ילך למקום אחר. לכאורה זו מצוות כיבוד, והבן חייב לוותר על רצונו ללמוד תורה במקום אחר כדי לכבד את הוריו. מיהו יש לומר, שמאחר שברגע שהם מצווים אותו אינם צריכים לשירותיו - אלא שהם רוצים שבאופן כללי יישאר במקומם, כדי שיוכל לשרתם בשעת הצורך - יש מקום להסתפק, שמא כרגע מותר לבן ללכת למקום אחר, ואח"כ יהיה אנוס ולא יוכל לכבדם. אמנם בדרך כלל אסור לאדם להיכנס למצב שיגרם לכך שייפטר ממצוה; אולם זה, שנפשו חשקה בתורה במקום אחר דווקא, ואין אדם למד אלא במקום שליבו חפץ, אין רצונו להתחמק מהמצוה, אלא לקיים מצוה אחרת. לכן הדבר צ"ע, וצריך לשקול היטב בפלס את הדבר, הן עפ"י צורך ההורים והן עפ"י הבדלי הלימוד בין המקומות.⁸

ובזה מיושבות הקושיות שהקשינו:

א. זו של המקנה - ר' אבימי נתבקש ע"י אביו להשקותו מים, ומצוות כיבוד זו דוחה תלמוד תורה. ומכיון שעשה כדון, זיכהו הקב"ה שגם באותה שעה שנאלץ לבטל מלימודו, חידש פירוש חדש בפסוק (ועיין פת"ש שם ס"ק ח', שכתב כן).

ב. וכן מיושבת הקושיה על הראב"ד מהגמ' במגילה, שגדול תלמוד תורה מכיבוד אב ואם - כוונת הגמרא היא לחלק המורא שבמצוה, ולא לחלק הכיבוד. ואע"פ שהגמ' נקטה לשון "כיבוד אב ואם", מ"מ המצוה כולה נקראת ע"ש הכיבוד, גם חלק המורא שבה, אך הכוונה שם לחלק המורא של המצוה. והראב"ד, שכתב שמצוות כיבוד אב ואם דוחה תלמוד תורה, כוונתו לכיבוד ממש, כגון שמצוהו להאכילו ולהשקותו, שחייב לבטל תורה לשם כך.⁹

ועי' לעיל (סי' ה' אות א"ב).

ואולי יש ללמוד זאת מסמיכות המימרות שם במס' מגילה - גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות, וכן גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש. לענין הצלת נפשות לא מסתבר כלל לומר שמי שלומד תורה ומישהו מסתכן בנפשו לידו, שיהיה פטור מלהצילו; שהרי הוא עובר על "לא תעמוד על דם רעך". אלא הכוונה היא למצב דומה למה שמביאה שם הגמ' ראייה ממרדכי, שנשאר משנה למלך, כדי שאם יהיה צורך יוכל למנוע גזירה נוספת מישראל. אין כאן הצלת נפשות ברורה. והוא הדין לנד"ד, למי שהולך ללמוד בעיר אחרת, שאינו יכול לכבד את הוריו כמי שנמצא לידם. אך לא מדובר במי שאביו מבקשו להאכילו ולהשקותו.¹⁰

8. ועיין מש"כ בזה מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל ("עמוד הימיני" סי' כ"ב).

9. צ"ע בדברי הרמב"ם (הל' ממרים פ"ו ה"ז), שכלל בכלל כיבוד, זה שאינו מוחה באביו שנוטל ממנו ממונו או קורע את כסותו, אע"ג שהוא שייך לחלק המורא שבמצוה, וצ"ע.

10. ועיין "אור חדש" למהר"ל, בסופו, שכתב שלמרות דברי חז"ל על עדיפות תלמוד תורה, היה מרדכי רצוי לרוב אחיו, דהיינו רובה של סנהדרין. וזיתכן שדבר כזה תלוי בשיקול הדעת - מרדכי סבר שעדיין יש צורך לבטל תורה, כדי למנוע חשש גזירה חדשה. וכך סברו רוב הסנהדרין. המיעוט סבר שהסכנה חלפה, והיה עליו לחזור לתלמודו. הוויכוח היה רק על הכבוד שהיה צריך לחלוק למרדכי, אך לא על עצם המעשה, שהוא סבר שצריך לעשותו.

וכן לענין בית המקדש - מכיון שהמצוה היא ציבורית, ויש אחרים שיקיימוה, אין צורך לבטל תורה עבודה. אך אם יש הכרח לבטל תורה, ואלמלא כן לא ייבנה המקדש, מותר לבטל תורה. והראיה ממה שנאמר במסכת שבת (ק"ט ע"ב) שאין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש - דהיינו, צעירים בשנות לימודיהם העיקריות, וכמו שכתבו הראשונים (ב"ק י"ז ע"א), לענין תלמוד ומעשה, לחלק בין תחילת לימודו של האדם לבין המשך לימודו. אך מבוגר הלומד תורה, ויש צורך שדווקא הוא יבטל תורה כדי לבנות את בית המקדש, מסתבר שיהיה מחוייב לבטל תורה לשם כך. ועל דרך זו יש אולי גם לחלק בכיבוד אב ואם, בין תלמיד צעיר לבין תלמיד ותיק, וצ"ע¹¹. (ועי' בהרחבה לעיל, מאמר הפתיחה אות ט"ז, ולקמן סי' צ"ו אות ו').

2. רמב"ם: תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם עתידי

וכן יש לומר בדעת הרמב"ם, אע"פ שלכאורה נראה שהוא חולק על הראב"ד (שהבאנו לעיל), הסובר שבתלמוד תורה אין אנו אומרים העוסק במצוה פטור מן המצוה. דעת הרמב"ם היא שגם הלומד תורה נחשב כעוסק במצוה, ופטור ממצוה שאפשר לקיימה על ידי אחרים, או שהיא אינה עוברת. כך כתב בהל' אישות (פ"ו ה"ב):

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה, והיה מתירא מלישא אשה... הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה.

ור"ל, שהרי תלמוד תורה כנגד כולם, ואם במצוה רגילה אמרנו העוסק במצוה פטור מן המצוה, ק"ו העוסק בתורה. ואע"פ שהלומד תורה אינו פטור מלקיים כל מצוה העוברת, דעת הרמב"ם היא, שנישואין הם מצוה שאינה עוברת, שהרי אפשר לקיימה גם לאחר זמן (ועי' בהרחבה לקמן סי' ס"ו אות ד-ה'). ובהל' ממרים (פ"ו ה"ג) כתב:

אמר לו אביו השקני מים, ויש בידו לעשות מצוה - אם אפשר למצוה שתיעשה ע"י אחרים, תיעשה, ויתעסק בכבוד אביו, שאין מבטלין מצוה מפני מצוה; ואם אין שם אחרים, יתעסק במצוה ויניח כבוד אביו... ותלמוד תורה גדול מכיבוד אב ואם.

ולכאורה מכאן מוכח, שהרמב"ם חולק על הראב"ד, וסובר שמצוות תלמוד תורה דוחה כבוד אב ואם. אך כבר הוכיח מו"ר הר"ש ישראלי (עמוד הימיני סי' כ"ב) שגם הרמב"ם מודה בעיקרון שמצוות תלמוד תורה נדחית מפני כל מצוה מעשית אחרת, שכן כתב בהל' תלמוד תורה (פ"ו ה"ד): שאם א"א למצוה שתיעשה ע"י אחרים, יעשה המצוה ויחזור לתלמודו.

אמנם אפשר לומר שמצוות כיבוד אב ואם שונה, משום שהיא עצמה נדחית מפני כל מצוה עוברת. וכבר ראינו לעיל שהגר"א (וכן חכם צבי בסי' מ') השוו כבוד אב ואם לכבוד מלך; ובכבוד מלך פסק הרמב"ם במפורש, שהמבטל גזירת מלך גשביל שנתעסק במצוות, אפילו במצוה קלה, הרי זה פטור - וכוונתו גם למצוות תלמוד תורה, (כמבואר בסנהדרין מ"ט ע"א). אך מאחר שמצינו שאבימי ביטל תורה מפני כבוד אב ואם, ע"כ גם בדעת הרמב"ם צריך לומר, שרק כאשר מצוות כיבוד אב ואם נחוצה מיד, כגון "השקני מים", שיש לאב תועלת מיידית - אז חייב לבטל תורה כדי להשקותו, וכאותו מקרה של אבימי. אך כאשר הבן רוצה ללמוד תורה במקום אחר, תלמוד תורה קודם, כמו שמצינו אצל יעקב. ואם כל כוונת ההורים היא רק לטובת הבן, אין כאן כיבוד (ועיי' עמוד הימיני" שם).

3. מחלוקת הפוסקים אם מצוות כיבוד אב ואם היא הציוות להם או הנאתם

בשו"ע (יו"ד סי' ר"מ בסופו) הובא בשם המהר"ק (שורש קס"ז) שאם האב מוחה בבנו שלא יישא אשה שהבן חפץ בה, אין הבן צריך לשמוע בקול אביו. ופירש הגר"א (ס"ק ל"ו) שמצוות כיבוד אב ואם אינה עצם הציוות לדבריהם, אלא התועלת שהם מפיקים מכך, כגון: המאכילם והמשקם - לא הכנת

11. ואולי יש לומר, שבנין ביהמ"ק הוא מצוה שאינה עוברת: אין לה זמן קבוע, ולכל היותר יש בו מצוות זריזות הנוהגת בכל המצוות, ולכן אין היא דוחה תלמוד תורה. ועי' לקמן סי' ס"ו (אות ד, ו').

האוכל והבאתו היא המצוה, אלא העובדה שהאב והאם אוכלים אותו, זוהי המצוה. ומקור דבריו במסכת 'במות (ו' ע"א) אלא ששם משמע שנחלקו בדבר רש"י ותוס' - לשיטת רש"י עצם הציות היא המצוה, ולשיטת התוס' התוצאות שהאב נהנה ממעשי בנו הן המצוה. גם דעת הרשב"א והרמב"ן שם היא כדעת התוספות.

ואולי יש לומר שהרמב"ן הולך לשיטתו (בתחילת שורש ב' בסהמ"צ להרמב"ם), שמצוות כיבוד אחיו הגדול לא נוהגת אחרי מות אביו. וסברתו היא, כנראה, שמצוות כיבוד אב ואם היא התועלת המגיעה לאב; וכשמכבדים את בנו הגדול, יש גם לאב הנאה מכך, כי הוא ראשית אונו. אך לאחר מות האב אין לאב עוד הנאה מכיבוד בנו הגדול, ולכן אין האחים הצעירים מחוייבים עוד לכבד את אחיהם הגדול. אלא שלפי הסבר זה יוצא שלרמב"ם - החולק על הרמב"ן, וסובר שיש חיוב לכבד את האח הגדול גם אחרי מות האב - המצוה היא עצם הציות לדבר האב, וכרש"י. ומכיון שהאב בחייו מעונין היה שיכבדו את בנו הגדול, נשארת המצוה גם אחרי מותו¹².

ולדברינו אלו יוצא, שהשאלה אם יש מצוה לכבד אב גם אחרי מותו תלויה במחלוקת הראשונים הנ"ל. אולם השו"ע, המהרי"ק והגר"א פסקו כתוס', כרמב"ן וכרשב"א, ולא כרש"י והרמב"ם.

מסקנה

העולה מדברינו הוא, שגם עבור מצוה כמו תלמוד תורה, הנדחית מפני כל המצוות, מותר לדחות מצוות מורא אב ואם, והוא הדין לכל מידת חסידות ומנהג טוב. ולכן מסתבר, שגם התנדבות לקצונה דוחה מורא אב ואם אך אם ההורים זקוקים מאד לעזרתו של בנם, בגלל היותם זקנים וחולים, ולכן הם רוצים שישירת שירות קצר יותר וקרוב לבית - הדבר צריך שיקול דעת אם מותר לו להתנדב לקצונה, וכמו שהסתפקנו לעיל לענין בן שרוצה ללמוד תורה בעיר אחרת, ואביו ואמו צריכים אותו כאן.

בנידון דידן יש להביא שיקול נוסף, והוא: מצוה דרבים, ובפרט מצוה שיש בה הצלת נפשות לכלל ישראל. אם כל הורה יתנגד להתנדבות בנו לקצונה, לא נוכל לקיים צבא ולהגן על ההורים עצמם. אלא שאם מדובר במקרים חריגים של הורים חולים וזקנים, אין מקום לטענה שכל ההורים ימנעו מבניהם להתנדב, וחזר הספק הקודם למקומו. אך הורים בריאים, שכל חששם הוא טובת בנם - לדעתם - אין צורך להתחשב בדעתם. והרי זה כמו שאמדהו לאכול גרוגרת בשבת, ורצו עשרה בני אדם והביאו לו עשר גרוגרות, כולם פטורין (מנחות ס"ד ע"ב); וכל הקודם להציל הרי זה משובח, ואינו צריך ליטול רשות מב"ד (יומא פ"ד ע"ב, רמב"ם הל' שבת פ"ב ה"ז). והוא הדין שאינו צריך ליטול רשות מהוריו.

מיהו ראוי שיעשה כן בדרכי נועם, בהבנה למניעיהם, מתוך אהבה וכבוד. ובדרך כלל, כשאדם מבין את הוריו ומכבדם כראוי, גם הם מבינים אותו ומתחשבים ברצונו. והפורש סוכת שלום יפרוש שלום עלינו ועל כל ישראל.

12. ועיין "עמוד הימיני" (שם), שהוכיח שהרמב"ם חולק על הרמב"ן והרשב"א.

— |

| —

— |

| —